

ШКОЛОВАЊЕ ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ У КНЕЖЕВИНИ/КРАЉЕВИНИ
СРБИЈИ – РОДНА ПЕРСПЕКТИВА

*Завод за домаћице Савке Кара Јовановић, 1902. године
(Педагошки музеј, Београд)*

УДК 37.091.12(497.11)"18"
316.662-055.2(497.11)"18"

Ана Столић
Историјски институт, Београд
ana.stolic13@gmail.com

ШКОЛОВАЊЕ ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ У КНЕЖЕВИНИ/КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ – РОДНА ПЕРСПЕКТИВА

АПСТРАКТ: У раду се разматрају главне особености школовања женске деце у Кнежевини/Краљевини Србији до почетка Првог светског рата. Указано је на главне карактеристике основног образовања женске деце, као и на феномен Више женске школе, прве средње школе за девојчице на Балкану, основане у Београду 1863. године. У њој су, до почетка 20. века установљени специфични модели *женскости* и патриотизма. Поред тога, анализирани су женски продори у гимназијско школовање, које је било предуслов за унверзитетско образовање, као и особености обучавања сиромашних девојчица у радничким школама, које су настале иницијативом припадница вишег друштвеног слоја окупљених у хуманитарном Женском друштву.

Кључне речи: школовање жена у Србији, 19. век, родна улога жене, женске основне школе, Виша женска школа, модел *женскости*, патриотизам

ПИТАЊЕ ШКОЛОВАЊА ЖЕНА У ФЕМИНИСТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ 19. ВЕКА

Појава свеобухватног школовања становништва у развијеним западним друштвима тековина је модерног доба. Истраживања и анализе историје образовања и школовања представљали су на глобалном нивоу велику тему у хуманистичким дисциплинама током 20. века. Различитим аспектима прошлости развоја науке и школства посвећене су енциклопедије, монографије, специјализовани часописи и студије. У оквиру модернизацијског дискурса који је теоријски развијан у последњим деценијама 20. века заступљеност школовања је дефинисана као једно од главних мерила (не)успешности изградње грађанског друштва, јер је образовање омогућава-ло висок степен писмености, социјалну покретљивост, ширење тржишта рада, професионализацију и бољу комуникацију. Писменост становништва и проценат обухвата младих школским системима

сврстани су међу најважније показатеље преласка из *традиционалних* у *модерна* грађанска друштва. Осим тога, уочена је и веза између процеса формирања *грађанина* путем образовања и стварања националних држава током 19. века. Шире посматрано, реч је о великом теоријском, истраживачком и интерпретативном пољу политикологије, социологије, педагогије и историографије у оквиру кога су се развили и критички концепти. Они су довели у питање универзалну примену модернизацијских мерила изван политичког, економског и културног круга западноевропских и англоамеричких држава и друштава. Критичко промишљање утицало је на то да се, између осталог, преиспитају поједине поставке модернизацијских теорија и коригују оцене о успешности модернизације друштава у прошлости. Увођење нових поткатегија анализе као што су урбанизација, индустријализација, европеизација показало је, међутим, да су и оне често биле синоними за модернизацију.¹ У бројним разматрањима заступљеност жена у школованим и образованим слојевима популације није заузимала видно место међу друштвеним и културним чиниоцима свих ових процеса. Маргинализација жена у образовању и путем образовања се узгред помиње, што се само делимично може објаснити ниским процентом њиховог учешћа у школовању. Уочено је да многе опште и упоредне студије о системима образовања или о односу између образовања и европске средње класе занемарују категорију род (Gender) када је реч о класи, социјалној покретљивости и сталним сукобима између *традиционалног* и *модерног*.² Анализа образовних пракси у којима се у истраживање уводи категорија рода даје нови смисао и значење у ширем контексту политика образовања, па и политичке и друштвене историје. Питање доступности образо-

- 1 О модернизацији у Србији из историјске перспективе видети у: Педа Ј. Marković, *Beograd i Evropa 1918-1941. – Evropski uticaji na modernizaciju Beograda*, (Beograd: Savremena administracija, 1992); Предраг Ј. Марковић, „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“, *Годишњак за друштвену историју* 1/1994, 11–34; П. Ј. Марковић, „Концепт модернизације и/или европеизације у новијој српској историји: одбацивати или преиспитати?“, *Култура полиса. Часопис за неговоње демократске политичке културе* 1/2004, 39–58, датум приступа 4. 10. 2020, <https://kpolisa.com/?book=kultura-polisa-br-1-godina-i-2004>; као и у радовима у три зборника *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, (Beograd, 1994, 1998, 2003); Мари Жанин Чалић, *Друштвена историја Србије 1815–1941*, (Београд: Клио, 2004).
- 2 Nevena Ivanović, „Образовање жена: изазов заједници?“, *Reč, časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 65/2, март 2002, 17, датум приступа 3. 10. 2020, <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/nevena-ivanovic.pdf>

вања женама било је и једна од централних тема феминистичке теорије и праксе у 19. и 20. веку.

Једнаки услови школовања за мушкарце и жене имали су, поред права на рад, значајну улогу у артикулацији женских захтева за променом неравноправног друштвеног, политичког, економског, приватно правног положаја жена и мушкараца од епохе просветитељства и Француске револуције. Спорадичне женске гласове Мери Астел и Мери Вулстонкрафт из 17. и 18. века о потреби оснивања колеџа и високих школа за жене, као и о важности женског образовања за освајање независности и утемељење њиховог статуса грађанки, заменило је масовније истицање захтева за образовањем жена.³ Током револуције у Француској појавиле су се прве женске петиције у којима су детаљно објашњени њихови проблеми због пропуста у образовању, лошег економског положаја и проблема у браку. Жене су захтевале да „изађу из стања незнања“ да би деци пружи-ле разумно васпитање и образовање које ће им омогућити да постану корисни чланови заједнице. Николас де Кондорсе је као члан Законодавне скупштине подносио предлоге о праву жена на образовање, а сличне ставове имали су Сен Симон и Фурије. Ове захтеве су у 19. веку прецизно формулисали Џон Стјуарт Мил и Херијет Тејлор Мил.⁴ У већини европских друштава тада се воде расправе о пожељном типу образовања за жене. Оно је било једна од централних тема у обликовању *женског питања*, као и антифеминистичких одговора током целог 19. века. Већа писменост становништва и проширење обима основног и средњег образовања жена довели су до убрзаног отварања све већег броја школа. Ипак, школовање женске деце је и даље заостајало, а одвојено учење мушке и женске деце било је општа појава у већини европских земаља. Осим из државних, школе су финансиране и из других извора: у њих су улагали филантропи, клубови и женска удружења. Достицање права на једнако образовање текло је споро због великих отпора, посебно у крилу католичке цркве. Осим у Немачкој, Русији и САД-у, у другим земљама нису постојале средње школе за девојке све до друге половине 19. века. И тада је средњошколско образовање девојака из нарастајуће средње класе

3 Tijana Krstec, „Pravo na obrazovanje žena“, *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, prir. Adrijana Zaharijević, (Beograd: Heinrich Böll Stiftung, 2008), 62. О школовању жена од ренесансе до модерног доба у европским земљама опширније: Ivanović, n. d., 172 – 183.

4 Karen Ofen, *Evropski feminizmi 1700–1950. Politička istorija*, (Beograd: Evoluta, 2015), 70, 75, 81–87, 144, 163–166; Krstec, n. d., 63.

најчешће било усмерено на обуку за занимања која су представљала продужетак њихових *женских* дужности на пољу васпитања, неге, обуке и овладавања разним вештинама. Иако је најважнији циљ био да постану достојне супруге својим мужевима и корисне мајке својој деци, школовање је у суштини отворило ново подручје у друштвеној сфери рада. Убрзана индустријализација је у неким европским земљама само заострила ово питање. Идеје и пракса плаћеног рада жена биле су такође важна тема феминистичке и антифеминистичке аргументације у 19. веку.⁵

Визија мајке која образује будуће нараштаје развијана је у Француској, али је имала значајног утицаја на шире европско тумачење улоге и места жена у модерном друштву. Материнство је виђено као пожељна друштвена и јавна функција жена у схватањима прогресивних мислећих људи током 19. века. Реч је, дакле, о тумачењима материнства као облика женског грађанства и начина партиципације жена у националним државним пројектима, која су прихватиле и неке струје у тадашњем феминистичком покрету.⁶ Развијање концепта материнства као патриотске улоге жена представљало је опште место у европским националним државама и националним покретима у вишенационалним царствима, пре свега у Хабзбуршкој монархији. У овом контексту школовање и образовање мајки будућих нараштаја имало је велики значај у аргументацији (мушких) заговорника потребе школовања жена. Она је била заснована на улози и значају жена у биолошкој и културној репродукцији нације, односно на различитим родним улогама жена и мушкараца у националним пројектима.⁷ Школована жена, будућа супруга и мајка, био је идеал који је често истицан у реторици либералних политичких идеолога посебно у младим националним државама и покретима, али и у националним женским организацијама. Напори да се унапреди женско образовање имали су за циљ да се обуче патриотски мислеће мајке – учитељице нових генерација.⁸ Чини се да се тек уважавањем свих

5 Françoise Mayeur, „The Secular model of Girl’s Education“, *A History of Women in the West*, Volume IV: Emerging Feminism from Revolution to World War, ed. Geneviève Fraisse, Michelle Perrot, translated by Arthur Goldhammer, (Harvard University Press, 1993), 228–246; Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope*, (Beograd: Clio, 2005), 164–175; Krstec, n. d., 64.

6 Ofen, *Evropski feminizmi*, 213–214.

7 Реч је о познатој и утицајној тези Нире Дејвис. N. Y. Davis, *Gender and Nation*, (London: SAGE Publication, 1997), 26–27.

8 Нпр. за чешки национални покрет и немачки женски покрет видети: Jitka Malečková, „Nationalizing Women and Endangering the Nation: the Czech national Movement“, 297; Angelika Schaser, „Women in a Nation of Man: the Politics of the

ових аргумената, анализом ставова заступника и противника женског школовања и познавањем специфичности политичког, економског и културног контекста друштва и држава у прошлости може стећи бољи увид у питања школе и образовања, па тако и школовања жена.

МЕСТО ЖЕНСКОГ ОБРАЗОВАЊА У РОДНИМ ДИСКУРСИМА У СРБИЈИ

Институционализација школства у Кнежевини/Краљевини Србији текла је успорено упркос појединим реформаторским фазама које су, као у случају закона из осамдесетих година 19. века, биле усмерене ка свеобухватном школовању и изједначавању основног образовања за мушку и женску децу.⁹ Отпор према школовању уопште, а посебно оном намењеном женској деци, постојао је током целог 19. века. Када су жене почетком 20. века почеле да стичу универзитетске дипломе, испољио се и кроз отпоре према њиховој дипломом стеченој и заслуженој професионализацији.¹⁰ Ако би се проблем посматрао искључиво у контексту модернизацијског дискурса, јасно је да је држава Србија на плану целокупне просвете доживела велики неуспех јер је у 20. век ушла са око 11% писменог становништва. Ипак,

---

League of German Women's Associations (BDF) in Imperial Germany 1894–1914“, 253–254, *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds I. Bloom, K. Hagemann, K. Hall, (Oxford: Oxford-Berg, 2000).

- 9 Nedeljko Trnavac, „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima*, II, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 60. - У Југославији и Србији су се последњих деценија прошлог века историјом школства и просвете бавили педагози и социолози. Међу њима: Срећко Ђунковић, *Школство и просвета код Срба у 19. веку*, (Београд: Педагошки музеј, 1970); Владета Тешић, *Морално васпитање у школама Србије (1830–1878)*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1974); Владета Тешић, „Школе и настава“, *Историја српског народа*, књ. VI-2, (Београд: Српска књижевна задруга, 1983), 506–550; Михаило Петровић, *Школство Србије 1804–1914, казивања и документи*, (Београд: Научна књига, 1980). У радовима о историји школства у Србији често је цитирана књига: Milenko Karanovich, *The Development of Education in Serbia and the Emergence of its Intelligentsia 1838–1858*, (Colorado: Boulder, 1995). Међу историчаркама и историчарима највећи допринос истраживањима и анализи феномена образовања у Србији у 19. и почетком 20. века дали су: Љубинка Трговчевић, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд: Историјски институт, 2003); Арсен Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, (Београд: Историјски институт, 2004).
- 10 Љубинка Трговчевић, „Високо образовање и професионализација“, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд: Историјски институт, 2003), 189–193.

реч је о процесима који су се често одвијали истовремено: од иницијативе појединаца да се ова област уреди, противљења и отпора, до одустајања због недостатка спремности политичке елите да институционално јача ово подручје и њеног популистичког излажења у сусрет стварним или претпостављеним отпорима у народу, односно његовим изабраним представницима у Народној скупштини.¹¹ Када сељаци из околине Пирота у писму министру просвете осамдесетих година 19. века истичу да немају ни потребу ни обичај да школују женску децу, да ли то значи да је сељак сносио одговорност што није био у стању да се модернизује?¹² Реакција људи са српског села била је врло слична ставовима неких представника владајуће елите. Заступајући крајем 19. века мишљење да је за женску децу довољна основна школа, јер је код жена „претежнији социјални и матерински нагон“, др Војислав Бакић, један од утемељивача педагогије као универзитетске научне дисциплине, у ствари износи став једног дела образованих грађана у Србији.¹³

Анализа ставова образоване елите у Србији током 19. века указује на то да су постојала стална преиспитивања потребе и пожељних граница образовања жена у Србији. Често навођене речи кнеза Милоша Обреновића, да женама не треба школа и да су писање и читање вештине које би им служиле само за писање љубавних писама, биле су *vox populi* тридесетих година 19. века. У прерађеном виду, међутим, оне су имале присталице током целог столећа. У тзв. традицијском дискурсу о различитим друштвеним улогама мушкараца и жена идеализовано је сеоско друштво у прошлости а сваки вид еманципације жена водио је ка „моралној пропасти“. У бројним књигама и расправама из седамдесетих и осмадесетих година 19. века негирана је потреба проширења поља општег образовања за жене. У исто време развијан је посебан педагошки дискурс који је био заснован на науци и знању. У оквиру ових интерпретација се рачунало на основно образовање свих и посебно на школовање жена као на релативно нову појаву. Уочљиво је да су аутори текстова, књига и уџбеника, који су се већином школовали на страним универзитетима, истицали да у својој земљи желе да примене европска знања комбинована

11 Ана Столић, *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, (Београд: Evoluta, 2015), 72.

12 Исто.

13 Др Војислав Бакић, „Је ли потребно женскињу исто образовање као и мушким?“, наведено према: Станка Девић Убавић, „Српска социјалдемократска партија и женски покрет 1903–1914, *Токови револуције* 1/1967, 211.

с домаћим посебностима. Највећи проблем имали су приликом дефинисања циљева женског образовања у контексту подељених родних улога мушкараца и жена у српском друштву. Њихове препоруке биле су у складу с промовисањем нове улоге жене – да успешно газдује кућом и унапређује породични живот. Док су први потцењивали важност описмењавања жена и препоручивали да, ако већ мора да се чита, да се то чини наглас, други су правили листу пожељних и допуштених књига.¹⁴

Ниједан од ових дискурса није, међутим, садржао тако специфичну потребу да се уобличи идеје о промени постојећих представа о друштвеним улогама мушкараца и жена као што су то желели и мислили да чине припадници покрета Уједињене омладине српске (1866–1871). У раду ове политичке националне организације учествовали су млади интелектуалци из Србије и српске заједнице у Војводини који ће у наредним деценијама заузети високе позиције у државној управи, политичком, друштвеном и културном животу и бити носиоци различитих образовних и културних политика.¹⁵ На седницама скупштина Омладине и у бројним текстовима у штампи вођена је прва и за дужи низ година једина јавна расправа о положају жена у српском друштву у којој су се појавили и први феминистички аргументи, али су обликовани и антифеминистички ставови. Реч је о својеврсном „рату знања“¹⁶ у коме су се суочили различити ставови о друштвеним улогама мушкараца и жена у друштву и држави. Док је једна група омладинаца иступала против еманципације жена, други су истицали да и оне треба да имају прилику за самосталан, слободан и независан живот који ће им омогућити да се издигну изнад потчињеног положаја у друштву. Пут за остварење ових циљева видели су у изједначавању права мушкараца и жена путем остваривања права на школовање и образовање и кроз право на рад. Крајњи циљ ових мера био је напредак друштва у целини. Из ове групе раз-

14 Милорад Шапчанин, „О васпитању девојака“, *Јавна предавања*, (Београд, 1873); Јован Миодраговић, *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој*, (Београд, 1914); Димитрије Матић, *Наука о васпитању*, III, (Београд, 1868), 76; Тешић, *Морално васпитање*, 65. Опширније у: Ана Столић, „Родни односи у царству подељених сфера“, *Приватни живот код Срба у 19. веку*, (Београд: Слио, 2006), 89–111.

15 Владимир Јовановић, Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић, Владан Ђорђевић, Светозар Марковић, Лаза Костић, Милан Кујунџић, Михаило Полит Десаначић и др.

16 Карен Офен користи термин *knowledge war* да би указала на континуитет расправа о месту и улози жене у Европи од 18. до половине 20. века. У сличном контексту Гизела Бок користи *querelle des femmes*.

вио се посебан правац мишљења који су уобличили Драга Дејановић, Милица и Анка Нинковић и Светозар Марковић. Просвећивање и образовање жена имало је посебан значај у оквиру њихових идеја, које су припадале ширем европском еманципаторском и социјалистичком дискурсу.¹⁷

Супротстављена гледишта међу образованим појединцима, људима „од знања“ који су постали ауторитети у појединим научним областима и често обављали важне државне функције, свакако да су још више утицала на неспремност да се доследно спроводе замишљене и уобличене просветне и образовне политике. Осим тога, њихови носиоци били су углавном државни службеници а самим тим и материјално зависни од државе. Зато, ако се има у виду родна неједнакост која је у Србији из традицијског обрасца пренета у законодавство (Грађански законик из 1844), као и неравномерно и споро укључивање свих поданика државе у процесе образовања, јасно је да на плану школовања жена није могло бити великих а посебно не брзих помака.¹⁸ Занемаривање ове важне области видљиво је у непоштовању и неспровођењу закона, препуштању организације и финансирања основних школа локалним властима и лошем економском и друштвеном положају учитељског кадра. Због тога је и неједнакост између жена и мушкараца у Србији на плану школства и просвете видљива од тренутка када су установљене прве женске основне школе.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ЗА ДЕВОЈЧИЦЕ – ПРИМЕР КОЛЕБАЊА ПРОСВЕТНИХ АУТОРИТЕТА

Носиоци идеје о потреби изградње система државног школства, па и школовања женске деце у устаничком периоду (1804–1813) и у време конституисања аутономне Кнежевине Србије после 1830. године били су образовани Срби из јужне Угарске Доситеј Обрадовић и Димитрије Давидовић. Они су највише утицали на отварање првих школа и на преузимање угарског система школовања као узора за изградњу школства у Србији. Давидовић је планирао да се најпре отвори приватна школа за девојчице 1821. а потом да се за њих успостави школска мрежа. Ипак, почетком тридесетих година у Београду, само њих шеснаест је похађало основне школе са дечацима а до

17 Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*, (Beograd: Devedesetčetvrta, 1996), 40–41; Столић, *Сестре Српкиње*, 49–60.

18 Столић, *Сестре Српкиње*, 72.

четрдесетих година 19. века мали број девојчица је стекао кућно образовање.¹⁹ Током прве владавине кнеза Михаила Обреновића (1839–1842) школоване учитељице из суседне Хабзбуршке монархије подстакле су отварање приватних школа у којима би се женска деца обучавала за ручни рад, рачун, читање и писање на матерњем српском језику. Управа вароши Београда је Катарини и Софији Лекић одобрила 1842. да отворе школу. Ускоро је позитивно решење издао и Наталији Петровић, али под условом да школска дирекција извештава Попечитељство просвештенија (Министарство просвете) о њеном раду.²⁰ У одобрењу је посебно истакнуто да учитељице треба да увере Попечитељство о свом „позитивном моралном поведенију“.²¹ Даља судбина ових школа била је неизвесна. Десетак година касније, једина угледна приватна школа била је Завод брачног пара Шпачек (Шпачеков завод) који је постојао од 1853. до 1862. Седамдесетих година 19. века у Београду је радио приватни Завод Александрина Церман за школовање девојака.

У време владавине уставобранитеља (1842–1858) постављен је законски оквир за рад основних и средњих школа. У првом школском закону из 1844. предвиђене су посебне школе за девојчице. Уколико их није било, девојчицама старијим од десет година забрањено је заједничко похађање наставе са дечацима.²² Планирано је да се у градовима оснују посебне женске школе. Отворена је само једна, у Параћину 1845. Следеће године почеле су с радом и девојачке школе у Београду и Доњем Милановцу.²³ У *Плану за училиште девојачко које се у Београду завести има* из 1845. и *Устројенију девојачки училишта* из 1846. предвиђено је оснивање шестогодишњих државних школа за девојчице. У наставни програм нису укључени граматика, земљопис и историја, али су у њему били ручни рад, певање и лепо пона-

19 Љубинка Трговчевић, „Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку“, *Србија у модернизацијским процесима XX века*, I, (Београд: Институт за новију историју Србије, 1996), 227; Ivanović, n. d., 187; Биљана Стојановић Јовановић, Стеван Јовановић, „Школовање женске деце у Србији у првој половини 19. века“, *Зборник радова, Педагошки факултет у Ужицу*, бр. 19/2017, 40, датум приступа 8. 9. 2020, <https://www.pfu.kg.ac.rs/files/Fakultet/Izdavastvo/Za%20sajt%20Zbornik%20br.%2019%202.pdf>

20 Ivanović, n. d., 40.

21 Тешић, *Морално васпитање*, 146; Ана Столић, „Друштвени идентитет учитељица у Србији у 19. веку“, *Годишњак за друштвену историју*, година VIII, св. 3/2001, 209.

22 Trnavac, n. d., 57.

23 Трговчевић, „Образовање као чинилац модернизације“, 227.

шање.²⁴ У овим документима прецизно се наводе неопходне квалификације и „женски“ квалитети учитељица. Изостанак предмета из природних наука требало је да надокнаде знања која су била у складу с „природним“ одликама ученица. Дакле, овај претпостављени посебан темперамент женске деце налагао је да се учитељице с њима опходе мајчински и да негују њихову кроткост и мирноћу.²⁵ До 1857. прве основне школе за женску децу су се звале девојачке школе, а потом су добиле назив женске школе. Одредба о забрани похађања наставе женској деци у мушким школама после навршене десете године је задржана. Чак је посебном допуном прецизније дефинисана: мушке и женске школе нису могле да буду ни у истим зградама. Тада је у Београду и окружним центрима Кнежевине радило осамнаест женских основних школа.²⁶

Промене у просветном законодавству биле су значајне наредних деценија, али нису битније утицале на већу заступљеност женске деце у основном образовању. Од 1865. дечади и девојчице су похађали четворогодишње основне школе.²⁷ Наставни програми су 1871. изједначени за мушку и женску децу, с тим што су се девојчице и даље обучавале разним техникама ручног рада у поподневним часовима. Најамбициознији подухват на плану просветне политике предузет је доласком Стојана Новаковића на чело Министарства просвете: законом из 1882. („Новаковићев закон“) уведено је обавезно шестогодишње школовање за сву децу у Србији. Предвиђено је да се основно образовање одвија у четири разреда ниже и два разреда више основне школе. Реч је о реформи која није могла да буде доследно споведена дуго година због великог отпора становништва према школовању деце уопште. Према мишљењу људи на селу школа је угрожавала иначе крхку организацију рада у сеоским домаћинствима. Овоме би требало додати и хроничан недостатак новца на

24 Маја Nikolova, „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914. godine“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, II, 75.

25 Ана Столић, „Друштвени идентитет учитељица у Србији у 19. веку“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2001), 210.

26 У Београду на Теразијама и код Саборне цркве, у Ваљеву, Гургусовцу, Јагодина, Крагујевцу, Неготину, Крушевцу, Пожаревцу, Смедереву, Паланци, Параћину, Чачку, Свилајнцу, Ужицу, Зајечару, Карановцу и Шапцу. Trnavac, n. d., 57.

27 Јеврејска женска основна школа основана је на Јалији 1864. године. Прва учитељица је била Пијада Капетановић. После завршетка Јеврејке су могле да упишу Вишу женску школу. Tamara Spasojević, „Образовање и kulturni razvitak jevrejskih žena u Srbiji od druge polovine 19. veka“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 10/2015, 155, датум приступа 15. 9. 2020, <http://www.jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/handle/123456789/218>

државном и локалном нивоу, али и немоћ самих носилаца прогресивних идеја да законе спроведу у дело. Законом из 1898. школе су подељене на ниже (забавишта и основне школе) и више (грађанске, продужне и девојачке) школе. Обнављање и чување знања стеченог у основном образовању било је главни циљ тзв. продужних двогодишњих школа. Општа обавеза похађања школе свела се у суштини на четири године нижих школа. У овом закону је предвиђено да девојчице похађају и мушке основне школе уколико не постоје посебне за женску децу.²⁸ На почетку 20. века број основних школа за девојчице није значајно растао ни у срединама које су се убрзано мењале. У Београду их је било шест 1866. а девет на почетку 20. века. Поједини окрузи су тада имали само две женске основне школе (Ужички и Топлички) или три (Ваљевски, Врањски, Нишки, Пиротски, Смедеревски).²⁹ Број женских основних школа није знатније увећан до почетка Првог светског рата. Држава је често мењала курс у области уређивања основног и средњег образовања на прелому векова. После 1905. уследио је још један реформски талас у српској просвети који је изведен у намери да се многи аспекти школства, па и онај у вези са школовањем женске деце, ускладе с европским стандардима. Тако се од 1905. године први пут узимају у обзир просечне године удаје девојака за одређивање дужине њиховог школовања. Ова мера је требало да им омогући да заврше основно и средње образовање до деветнаесте године. У овом узрасту су се, према статистици, девојке у Србији најчешће удавале.³⁰

Увођење система грађанских школа које су замишљене као неопходна допуна скромног основног образовања убрзо се показало као промашај. Интересовање родитеља да шаљу децу у ове или у продужне школе било је мало, недостајали су наставници, а није било могуће спровести план рада, заснован на компилацији планова немачких стручних школа.³¹ Настава у њима се одвијала према измењеном плану за основне школе, али с додатком часова посвећених ручном раду. Број женских продужних школа био је занемарљив на почетку 20. века.³²

28 Недељко Трнавац наводи да је 1900. године у 936 мушких основних школа било више од 80.000 дечака и око 5.000 девојчица. У 165 женских основних школа ишло је 14.700 девојчица. Трнавац, *n. d.*, 60. Неколико година касније, 1904. радиле су 174 женске основне школе.

29 Исто.

30 Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији*, 434.

31 Исто, 166.

32 Исто, 167.

ФЕНОМЕН ВИШЕ ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

Оснивање Више женске школе у Београду 1863. године, прве средње школе за девојке на Балкану, изазвало је велике расправе у јавности. Реч је о једној од малобројних државних образовних институција које су имале континуитет и успех у раду у трајању од скоро пола века.³³ У исто време она је била најбољи показатељ стремљења носилаца политичке моћи на плану просветне и васпитне политике да се одреде пожељне границе женског образовања. Приликом њеног оснивања истакнута су два циља: да пружи средњошколско образовање девојкама и да школује женски учитељски кадар. Када је започела с радом представљала је велику новину и перцепција о њој учитана је у касније коментаре: „Имућнијим родитељима било је мило да им кћери буду изображене а више су волели српску него туђинску манастирску школу, а сиромашнији су се угледали на њих желећи да својој деци будућност школом обезбеде. Општа је жеља дакле била да се женски подмладак према савременим захтевима на претка земље спреми за живот и да у породицу и живот уђе школован по обрасцима европске културе.“³⁴

Противници оснивања средње школе за женску децу тврдили су да ће она утицати на губљење „старих вредности“ српског друштва јер ће у њој стицати знања која ће увести туђински утицај у земљу. Предвиђали су да ће школа удаљити жене од њихове основне улоге мајки и домаћица.³⁵ На другој страни, иницијатори њеног оснивања и каснијих преуређења (закони из 1879, 1886 и 1898) Алимпије Васиљевић, Димитрије Матић, Милан Кујунџић Абердар истицали су важност постојања ове установе у српском друштву. Потребне државе и друштва су у великој мери одређивале правац рада, наставни програм и план Више женске школе. Недостатак учитељица за женске основне школе утицао је на одабир предмета, уџбеника и наставног кадра. Приликом оснивања планирано је да девојчице у узрасту од једанаест до тринаест година уче три године науку хришћанску, српски језик, општу и српску историју и земљопис, јестаствене нау-

33 Виша женска школа у Београду. Педесетогодишњица (1863–1913), податке средила Косара Цветковић, (Београд, 1913), 3. Анализа рада Више женске школе у: Latinka Perović, „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih institucija: Viša ženska škola (1863–1913)“, *Srbija u modernizacijskim procesima*, II, 141–162; Vožinović, *Žensko pitanje u Srbiji*, 57–58.

34 Виша женска школа у Београду, 3.

35 Аргументација противника у: Perović, *n. d.*, 143–147; Trnavac, *n. d.*, 61; Столић, „Друштвени идентитет учитељица у Србији“, 211.

ке (популарна физика, хемија и домаћа технологија), рачуницу, краснопис, женски рад, готовљење јела и игру. Школовање у Вишој женској школи је продужено на пет година 1879, уведене су педагогија са методиком, практична обука и полагање учитељског испита. Законском изменом 1886. школовање је продужено на шест година а учитељски испит је постао обавезан за све свршене ученице. Осим у престоници, више женске школе су отворене у Крагујевцу 1891. и Шапцу, Пожаревцу, Нишу и Пироту 1894. године. После доношења Закона о Женској учитељској школи 1896, Виша женска школа је претворена у шесторазредну средњу школу за девојке. У првој деценији 20. века неке од ових школа су се уклопиле у тек основане женске гимназије а до 1913. опстале су београдска, крагујевачка и ваљевска.³⁶

Виша женска школа била је прва стабилна државна установа за средње женско образовање у земљи. Њена снага се заснивала на неколико чинилаца: на сагласности водећих ауторитета на подручју науке и знања о важности проширења оквира образовања жена; државној подршци (финансирање, засебна зграда, опремање кабинета, стипендирање сиромашних ученица-питомица) и државној контроли (посебне мешовите комисије на испитима, надзор Министарства просвете над извештајима о раду); владарском покровитељству женског члана династије (кнегиња/краљица Наталија, краљица Драга Обреновић, кнегиња Јелена Карађорђевић); успешном вишедеценијском руковођењу Катарине Миловук и све квалитетнијем наставничком кадру. Анализа ових чинилаца указује на то да је ова школа на практичном и симболичком плану представљала важну историјску појаву. У раздобљу од 1863. до 1913. похађало ју је двадесет три хиљаде девојака и зато је имала кључну улогу у процесу дефинисања пожељног модела *женскости* за један део српског друштва који је подржавао школовање девојака, утицао на рад школе, али је разним механизмима и контролисао.³⁷ У овом процесу, осим наставних планова и програма, важну улогу су имали конституисање специфичне женске заједнице која је била повезана са школом, социјално порекло уче-

36 Ђуровић, н. д., 582; Лела М. Вујошевић, „Образовање жена до Другог светског рата на примеру Крагујевца“, *Узданица. Часопис за језик, књижевност, уметност и педагошке науке*, 2016, VIII/1, 161, датум приступа 28. 8. 2020, https://refja.kg.ac.rs/arhiva/preuzimanje/Uzdanica%20PDF/Uzdanica_XIII-1-2016.pdf

37 Реч је о моделу *женскости* у оквиру кога је дефинисана „нова“ улога жене у друштву 19. века. Уместо ранијег традиционалног позиционирања жене у кући и породици, дакле „приватној“ сфери, међу заговорницима бољег формалног образовања за жене видно место добила је улога образованих мајки будућих добрих грађана. Опширније: Столић, *Сестре Српкиње*, 75–82.

ница и обликовање и спровођење у дело онога што би се могло означити као *женски патриотски родни норматив*.³⁸ Резултати ових настојања показали су се у патриотској мобилизацији школованих жена у деценији која је претходила епохи ратова и у време балканских и Првог светског рата.

Посебност Више женске школе је истицана и негована на различите начине. Школа је поседовала одвојену наставничку и ученичку библиотеку и свечану салу у којој су се одржавале прославе и предавања гостију. У ограђеном школском дворишту ученице су проводиле слободно време и нису смеле да га напуштају. У дворишту се од 1880. године налазила и црква Св. Наталије, у којој је обављана служба да ученице не би морале да залазе у гужву у већим градским храмовима. На ритуалном плану такође су били видљиви разноврсни начини представљања *женске* посебности. Ученице су певале у црквеном хору а за певницом квартет наставница на челу са управитељком. Недељним литургијама често је присуствовала кнегиња Наталија Обреновић. Школа је у јавности наступала јединствено, ученице су с наставницама и управом школе учествовале на светосавским прославама и свечаностима поводом династичких и државних празника. Дакле, представљала је засебан свет у коме се одвијала свакодневица наставница и ученица. Подаци о њиховом социјалном пореклу показују да су школу похађале девојчице из чиновничких, трговачких, занатлијских, учитељских и свештеничких породица. Циљ већине родитеља био је да кћери ишколују за учитељице. Међутим, из школе су изашле генерације девојака које су касније обављале јавну делатност у култури, уметности, али и радиле у појединим професијама дотада резервисаним за мушкарце: књижевнице Даница Марковић и Милица Јанковић, сликарка Надежда Петровић, глумице Зорка Тодосић и Александра Милојевић, новинарка и професорка игре Мага Магазиновић, Делфа Иванић, лекарке Драга Љочић, Даринка Костић, Десанка Стојиљковић и друге.

Крајем 19. века Виша женска школа је пролазила кроз праву законодавну буру јер су просветне власти опет биле у недоумици у вези с циљевима средњошколског образовања жена, овог пута због отварања учитељске школе и женске гимназије. У ствари, обе установе су се развиле из Више женске школе. Основањем Прве женске

38 Категорија која указује на начин на који представе о патриотизму, врлини, дужностима према нацији оснажују родну поделу између различитих друштвених улога мушкараца и жена у којој они постају објекат политике патриотске мобилизације. Столић, *Сестре Српкиње*, 152-163.

учитељске школе 1900. и Прве женске гимназије у Београду 1905. био је довршен дуг процес у коме се тежило да се изједначе или бар приближе услови за школовање мушке и женске популације у Србији. Пут до оснивања женске гимназије био је трновит, иако су завршена гимназија и положена матура биле услов за упис будућих студенткиња на Велику школу. Прве девојке су самоиницијативно похађале гимназије од 1873. године, али су многе свршене ученице Више женске школе морале приватно да полагају завршни гимназијски испит уколико су желеле да упишу студије. Препреке за упис девојака на неко од одељења (факултета) Велике школе (Универзитета од 1905. године) биле су понекад непремостиве, тако да су им само упорност родитеља или сродничке везе с неким од водећих политичара омогућавале да се упишу на студије. Прве гимназијалке из Крагујевца и Београда, Круна Драгојловић и Лепосава Бошковић, уписале су се на Велику школу почетком деведесетих година 19. века.³⁹ Иако је било покушаја да се овај тренд заустави, као у случају доношења посебне уредбе за женску децу 1894. којом им је практично било онемогућено да похађају наставу у мушким гимназијама, њихов број се од почетка 20. века стално увећавао. До Првог светског рата у Србији је било дванаест женских гимназија. Осим у Београду, отворене су у Нишу, Пожаревцу, Смедереву, Зајечару (1906), Неготину, Ужицу и Лесковцу (1907), Јагодини, Чачку и Пироту (1908), Ваљеву и Крушевцу (1910). Приватна четвороразредна гимназија којом је руководила Клеопатра Бајић отворена је у Београду 1905. године.⁴⁰

ЗАНАТСКЕ ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

Посебну групу женских школа чиниле су трогодишње девојачке школе. Установљене су 1886. и биле су у рангу нижих занатских школа. У њима се предавала хришћанска наука, српски језик, историја, земљопис, рачуница и геометрија, домаће газдовање, ручни рад, лепо писање, гимнастика и изборно немачки или француски језик. Много је разлога због којих ове школе нису ухватиле дубљег корена у српској просвети: незаинтересованост родитеља да школују жен-

39 Захваљујући одобрењу Јована Бошковића, ректора Велике школе. *Nikolova, n. d.*, 85. - Драгојловићева је била прва жена у Србији с факултетском дипломом и положеним професорским испитом, а убрзо је постала управница Више женске школе у Крагујевцу. Вујошевић, *n. d.*, 162.

40 *Nikolova, n. d.*, 79. - У школској 1904/05. у гимназијама је било свега 45 ученица а школске 1910/11. више од 1.800. Ђуровић, *n. d.*, 500.

ску децу после основне школе, недовољно наставница и лош наставни план у којем су комбиновани предмети из Више женске школе и основне школе. На прелому века у Србији их је радило само шест.⁴¹

Изван система државних школа биле су тзв. радничке (даље радничке) школе које је оснивало Женско друштво у Београду и његове подружине у унутрашњости Србије. О значају који је био дат почетку рада ових школа, сведочи и то да су отварању прве радничке школе 1879. године присуствовали кнегиња Наталија и митрополит Михаило.⁴² Ово је била свакако најдуговечнија установа Женског друштва, најстаријег хуманитарног женског удружења у земљи. У њој су се девојчице из сиромашних породица током двогодишњег школовања обучавале у вештинама кројења, шивења, ткања, веза, рачуна и читања. Школа је припремала ученице у узрасту између тринаест и седамнаест година за самосталан занатски рад. Зато је 1886. уведен пријемни испит из читања, писања и рачуна. Неколико година касније уврштени су књиговодство и општеобразовни предмети: геометрија, цртање, историја, хигијена. До Првог светског рата у Србији је отворено четрдесет пет радничких школа.⁴³ Обука у њима била је бесплатна за ученице слабијег имовног стања а остале су плаћале дванаест динара месечно. Правила о раду школе, која су касније допуњавана, указују да је реч о установи у којој су комбиновани учење и савладавање вештина са строгим системом владања, дисциплине и казни.⁴⁴ Правилима је предвиђено да ученице после основног усавршавања почну да раде и, уколико после шест месеци покажу да су добро савладале разне вештине, стицале су право на четрдесет процената зараде за оно што су скројиле, сашиле или извезле. После успешног школовања добијале су на поклон шиваћу машину или машину за плетење. Уколико су желеле да наставе да раде у школи, могле су да рачунају на седамдесет процената зараде од свог рада.

Радничке школе су током неколико деценија постојања уживале велику наклоност управе Женског друштва и његових чланица. Полазнице су за њих, као и за ширу клијентелу израђивале одевне и кућне текстилне предмете и од тога су добијале део зараде. Уколико бисмо, међутим, феномен Женског друштва а посредно и једне од његових најважнијих установа – радничке школе, посматрали у ширем контексту социјалних и класних позиционирања на друштве-

41 Ђуровић, *н. д.*, 170.

42 Јасмина Милановић, *Женско друштво (1876–1942)*, (Београд, 2020), 299.

43 Nikolova, *н. д.*, 77.

44 Милановић, *н. д.*, 303.

ној сцени Србије у другој половини 19. века, може се уочити да су у вези с овим школама репродуковани друштвени и економски односи моћи. Водеће чланице Женског друштва биле су припаднице вишег друштвеног слоја, писмене и релативно образоване супруге и кћерке политичара, чиновника, официра, трговаца. Наступајући с ових позиција, успостављале су, подупирале и одржавале друштвене разлике у оквиру прокламоване женске солидарности коју су виделе на специфичан начин. У том смислу нису се разликовале од својих савременица у хуманитарним женским удружењима из виших слојева грађанских друштава у Европи.⁴⁵ На овај закључак упућује аргументација приликом одређивања задатака прве радничке школе: она је основана да би се сиромашне ученице обучиле да буду добре кројиље, везиље, шваље, да стекну потребно васпитање, како би „доцније као будуће грађанке могле часно и поштено живети“ или „да на частан начин зараде свој хлеб“.⁴⁶ Ова претпостављена веза између сиромаштва и „непоштења“, односно „неморала“, често се појављује у текстовима у којима је праћен рад школе. Помоћ сиромашним девојчицама кроз школовање у радничким школама била је заснована на идеји о потреби да се *унапреди* (нагласила А. С.) њихов положај кроз практичну обуку у жени својственим вештинама. У исто време, припаднице вишег друштвеног слоја у Србији су своје кћери упућивале на школовање у приватне заводе, Вишу женску школу и на универзитете у иностранству да би *унапредиле* (нагласила А. С.) своје образовање. Ученице ове школе су радиле као слушкиње у кућама добродостојећих чланица Женског друштва, које су извештавале управу да ли су задовољне њиховим радом. Жене које су осмишљавале политику и стратегију рада Женског друштва (и радничке школе) или биле његове чланице делиле су погледе друштвеног слоја коме су припадале. Ово још једном потврђује тезу да су у условима очигледне родне поделе, која се и у српском друштву 19. века огледала у неравноправном приватно-правном, политичком, економском и друштвеном положају жена и мушкараца, и саме жене такође репродуковале друштвене неједнакости.

РЕЗИМЕ

У раду се разматрају главне особености школовања женске деце у Кнежевини/Краљевини Србији до почетка Првог светског рата. Сврха и циљ образовања жена формулисани су током 19. века у про-

45 Столић, *Сестре Српкиње*, 130–131.

46 *Исто*, 131.

цесу (пре)обликовања родних односа у аутономној кнежевини Османског царства а потом у независној Кнежевини/Краљевини Србији. Резултати овог процеса, у коме су стално преиспитивани пожељни обрасци родних улога жена и мушкараца у српском друштву, видљиви су у просветној политици, структури женског образовања, школској нормативи, као и у супротстављеним концептима владајућих педагошких и политичких ауторитета у погледу циљева, граница и донета образовања жена у српском друштву. Зато је указано на главне карактеристике основног образовања женске деце, као и на феномен Више женске школе, прве средње школе за девојчице на Балкану основане у Београду 1863. године. У њој су, између осталог, до почетка 20. века установљени специфични модели *женскости* и патриотизма. На другој страни, анализирани су женски продори у гимназијско школовање које је било предуслов за универзитетско образовање, као и особености обучавања сиромашних девојчица у радничким школама, које су настале иницијативом припадница вишег друштвеног слоја окупљених у хуманитарном Женском друштву. Показало се да су, и поред прокламоване женске солидарности, оне такође репродуковале друштвене односе моћи и социјалну неједнакост.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Bok, Gizela. *Žena u istoriji Evrope*. Beograd: Clio, 2005.
- Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*. Beograd: Devedesetčetvrta, 1996.
- *Виша женска школа у Београду. Педесетогодишњица (1863–1913)*, податкередила Косара Цветковић. Београд, 1913.
- Вујошевић, Лела М. „Образовање жена до Другог светског рата на примеру Крагујевца“. *Узданица. Часопис за језик, књижевност, уметност и педагошке науке* VIII/1 (2016), 155–174, датум приступа 28. 8. 2020, https://pefja.kg.ac.rs/arhiva/preuzimanje/Uzdanica%20PDF/Uzdanica_XIII-1-2016.pdf
- Davis, Nira Y. *Gender and Nation*. London: SAGE Publication, 1997.
- Девић Убавић, Станка. „Српска социјалдемократска партија и женски покрет 1903–1914. *Токови револуције* 1(1967), 193–246.
- Ђуровић, Арсен. *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*. Београд: Историјски институт, 2004.
- Ivanović, Nevena. „Образовање жена: изазов заједници?“ *Reč, časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 65/2 (mart 2002), 169–191. Datum pristupa 3. 10. 2020. <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/nevena-ivanovic.pdf>
- Karanovich, Milenko. *The Development of Education in Serbia and the Emergence of its Intelligentsia 1838–1858*. Colorado: Boulder, 1995.

- Krstec, Tijana. „Pravo na obrazovanje žena“. *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, priredila Adrijana Zaharijević, 57–69. Beograd: Heinrich Böll Stiftung, 2008.
- Malečkova, Jitka. „Nationalizing Women and Endangering the Nation: the Czech national Movement“. *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds. I. Bloom, K. Hagemann, K. Hall, 271–293. Oxford: Oxford-Berg, 2000.
- Marković, Peđa J. *Beograd i Evropa 1918–1941. Evropski uticaji na modernizaciju Beograda*. Beograd: Savremena administracija, 1992.
- Марковић, Пеђа Ј. „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“. *Годишњак за друштвену историју* 1 (1994), 11–34.
- Марковић, Пеђа Ј. „Концепт модернизације и/или европеизације у новијој српској историји: одбацити или преиспитати?“ *Култура полиса. Часопис за негововање демократске политичке културе* 1 (2004), 39–58. Датум приступа 4. 10. 2020. <https://kpolisa.com/?book=kultura-polisa-br-1-godina-i-2004>
- Матић, Димитрије. *Наука о васпитању*, III. Београд, 1868.
- Mayeur, Françoise. „The Secular model of Girl’s Education“. *A History of Women in the West, Volume IV: Emerging Feminism from Revolution to World War*, eds by Geneviève Fraisse, Michelle Perrot, translated by Arthur Goldhammer, 228–246. Harvard University Press, 1993.
- Милановић, Јасмина. *Женско друштво (1875–1942)*. Београд: Институт за савремену историју, Службени гласник, 2021.
- Миодраговић, Јован. *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој*. Београд, 1914.
- Nikolova, Маја. „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914. godine“. *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, II, ur. Latinka Perović, 73–82. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.
- Ofen, Karen. *Evropski feminizmi 1700–1950. Politička istorija*. Beograd: Evoluta, 2015.
- Perović, Latinka. „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih institucija: Viša ženska škola (1863–1913)“. *Srbija u modernizacijskim procesima*, II, ur. Latinka Perović, 141–162. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.
- Петровић, Михаило. *Школство Србије 1804–1914, казивања и документи*. Београд: Научна књига, 1980.
- Spasojević, Тамара. „Образовање и културни развитак јеврејских жена у Србији од друге половине 19. века“. *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 10 (2015), 145–182. Датум приступа 15. 9. 2020. <http://www.jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/handle/123456789/218>
- Стојановић Јовановић, Биљана, Стеван Јовановић. „Школовање женске деце у Србији у првој половини 19. века“. *Зборник радова, Педагошки факултет у Ужицу*, 19 (децембар 2017), ур. Снежана Маринковић, 39–

46. Датум приступа 8. 9. 2020. <https://www.pfu.kg.ac.rs/files/Fakultet/Izdavastvo/Za%20sajt%20Zbornik%20br.%2019%202.pdf>
- Столић, Ана. *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*. Београд: Evoluta, 2015.
  - Столић, Ана. „Родни односи у царству подељених сфера“. *Приватни живот код Срба у 19. веку*, ур. Ана Столић, Ненад Макуљевић, 89–111. Београд: Clio, 2006.
  - Столић, Ана. „Друштвени идентитет учитељица у Србији у 19. веку“. *Годишњак за друштвену историју* 3 (2001), 205–233.
  - Тешић, Владета. *Морално васпитање у школама Србије (1830–1878)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1974.
  - Тешић, Владета. „Школе и настава“. *Историја српског народа*, књ. VI-2, 506–550. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
  - Трговчевић, Љубинка. *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Историјски институт, 2003.
  - Trgovčević, Ljubinka. „Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку – аналитичка скица“. *Србија у модернизацијским процесима XX века*, I, ур. Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović, 217–232. Београд: Институт за нову историју Србије, 1994.
  - Trnavac, Nedeljko. „Индиферентност према школовању женске деце у Србији 19. века“. *Србија у модернизацијским процесима*, II, ур. Latinka Perović, 56–72. Београд: Институт за нову историју Србије, 1998.
  - Чалић, Мари Жанин. *Друштвена историја Србије 1815–1941*. Београд: Clio, 2004.
  - Ћунковић, Срећко. *Школство и просвета код Срба у 19. веку*. Београд: Педагошки музеј, 1970.
  - Шапчанин, Милорад. „О васпитању девојака“. *Јавна предавања*, 50–60. Београд, 1873.
  - Schaser, Angelika. „Women in a Nation of Man: the Politics of the League of German Women's Associations (BDF) in Imperial Germany 1894–1914“. *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds. I. Bloom, K. Hagemann, K. Hall, 230–249. Oxford: Oxford-Berg, 2000.

SUMMARY

Ana Stolić

**THE EDUCATION OF FEMALE CHILDREN IN THE
PRINCIPALITY/KINGDOM OF SERBIA – A GENDER PERSPECTIVE**

ABSTRACT: In the paper, the main characteristics of female children's education in the Principality/Kingdom of Serbia until the beginning of the First World War are being considered. The paper points to the main characteristics of female children's primary education, as well as the phenomenon of the Higher Girls' School, the first secondary school for girls in the Balkans, founded in Belgrade, in 1863. Among other things, specific models of *femininity* and patriotism were established in it during the 20th century. On the other hand, the paper also analysed women's advances into secondary education which were the prerequisite for universal education, but also the specifics of training underprivileged girls in workers' schools, which were created through the initiative of members of the higher social status gathered in the humanitarian Women's Society.

KEY WORDS: women's education in Serbia, 19th century, woman's gender role, girls' primary schools, Higher Girls' School, *femininity* model, patriotism

In the paper, the main characteristics of female children's education in the Principality/Kingdom of Serbia until the beginning of the First World War are being considered. The aim and goal of women's education was formulated during the 19th century, in the process of (re)shaping gender relations in the autonomous Principality of the Ottoman Empire, and later in the independent Principality/Kingdom of Serbia. During this process, women's and men's desirable gender roles patterns in the Serbian society were constantly questioned. The results of this process are visible in educational policies, the structure of female education, school regulations, but also the opposed concepts of the leading pedagogical and political authorities concerning the aims, limits, and domain of women's education in the Serbian society. For this reason, the paper points to the main characteristics of female children's primary education, as well as the phenomenon of the Higher Girls' School, the first secondary school for girls in the Balkans, founded in Belgrade, in 1863. Among other things, specific models of femininity and patriotism were established in it during the 20th century. On the other hand, the paper also analysed women's advances into secondary education which were the prerequisite for universal ed-

ucation, but also the specifics of training underprivileged girls in workers' schools, which were created through the initiative of members of the higher social status gathered in the humanitarian Women's Society. It became evident that, in addition to the proclaimed female solidarity, they also reproduced social relations of power and social inequality.